

ול ואף-על-פי-כן היה מראשוני-ראשונים לתנועת-התחיה ודח-התחיה בישראל, וכלם יחדו כתבו והתמו... מגלת-זכרון¹ צירת הסתדרות לאומית וקרן קימת לשם מרכז ישובי בארץ-ישראל, אף אמרו ב"מגלה", שהכנסותיה של הקרן ת תהיינה, מלבד נדבות של-רשות, תרומות של-חובה בשעור נט ידוע מהכנסותיו של כל חבר מחברי ההסתדרות².

כעשרים שנה ובצרות שונות תעה רעיון הקרן הקימת אירון של חבת-ציון והציונות. אחת מן הצורות הללו -הנדיבות הגדולה של "הנדיב הידוע", היהודי, הפרט עושה לעצמו ולטובתו, מה טובה או מה רעה תגיע לאחרים מן הדבר עושה-אין זה מענינו. ענינו הוא רק טובתו שלו,אם ייטב ירע לאחרים בעבורו, לא כן, הנדיב הידוע, לעצמו ולטובתו נשה דבר בארץ-ישראל, אף כי לא אחת חשדוהו, שלטובתו הוא מתכון, כל מה שעשה בארץ-ישראל רק לטובתם של אל עשה - שתהא אדמת-מולדתם חוזרת לרשותם ושהם מכניגה, והרי זהו מעלו: של הקרן הקימת ומית, אחת היא, אם תלכה מודה רוטשילד בתורת אדם ים ידועים של הקרן הקימת הלאומית, או שאינו מודה למעשה היה, הנדיב הידוע³ בשעתו הקרן הקימת אל ולא-ארץ-ישראל, ומשלש מאות ושלושה-עשר אלף דונם, שכבר גאל ישראל בארץ-ישראל - בשני עברי הירדן - ומן לאותו הזמן שנוצרה הקרן הלאומית היו משל שראל בערך מאה ועשרים וחמשה אלף, משל חכ"ח עשרים ואחד אלף ומשל "הנדיב הידוע" בלבד - בערך וששים ושבועה אלף (53%). ובודאי לא אחזא הציונית אם אומר, שבו נתגלמה נשמה של הכלל והוא במדה גדולה מצותיה של ציונות-הכללי, היה בזמנו עוד שום בו נתגלמה נשמה של הכלל, אבארן הירש, אלא זה זו כשחוצבה מן, הנוף" שקע בה מיתר ונפגמה שלמותה, ת-כך, אף אם גם הוא נעשה, קרן קימת" לישראל, לא "קרן קימת" לארץ-ישראל.

בימיהוהב של הרצל, כשהיה הקוסם הגדול הזה מטיל רוח יחשים ברעיונות שקדמו לו ומזקין אותם להיות וות" לציונות, עשה כן גם לרעיונו של פינסקר, שפירח הם בדבר יצירת הקרן הקימת. משום כך דין הוא שתהא את שנותיה לזמנו ולא לזמנם: דם אמנם ידעו והכירו עוד את הצורך שיש בה ומה תפקיד גדול מחכה לה, אבל צר אותה, אין אני כותב כאן את דברי ימיה של הקרן ת, ואין מעניני לעמוד על התקונים שבזקקה להם אחרי בשביל למלא את תפקידה בפועל, אבל בידי כבר נעשתה ווצר לאומי - האוצר הלאומי - לשם גאולת-המולדת ובנינה. יודע, ותמיהני אם מי שהוא יודע לקרוא בשם את האיש לו ננער ראשון לתוך קיפתו של אוצרנו זה, ואולם, יהיה ניהיה - שקלו שלו הצליח במדה שלא הצליח שום שקל אחר: אחריו באו אלפים ורבבות, ואחר: הרבבות-מיליונים. כמה זמן ראיתי דיאגרמה של לפני שנים מעטות: יד על קופסת הקרן הקימת ומטילה דינר לתוכה, ומשנה

(*) ע"י ש"ם, כרך א' סי' 50, וכרך ג', סי' 1325, וע"י גם "דרך גולים" ללילינבלום, עמ' 15 - במגלת-זכרון" וז מדובר על מרכז עברי בארץ-ישראל, אלא, שכפי הנראה, בהשפעתו של פינסקר ואולי מגולשטם, נחוספה חיבה אחת: "וואמעגליך".

ויש אשר אני שואל את נפשי: אלו לא נוצרה הקרן הקימת ולא אספה את שני מיליונים הלירות שהיא הכניסה עד עתה לארץ ונתנה אותם לארץ, - מה היה גורלם של המיליונים הללו? ורק תשובה אחת יודע אני להשיב: או שהיו יורדים לטמיון, או שאינפלנציה היתה אוכלת אותם, או שמשברים היו בולעים אותם, או שכלם יחדו היו מכלים אותם, כשם שהם כלו ממונם וחילם של ישראל בכל מקום, עכשיו שקופסת הקרן הקימת בקשה ומצאה אותם פרוטה-פרוטה ועל-ידם החזירה משביה אדמת-ישראל בארץ-ישראל, אף הסירה קללת שביה מעליה, ורפאה אותה ובאו אליה בעליה ובעלותיה והיתה להם ולדורותם לאדמת מולדת, לאדמת עבודה ומחית - עכשיו לא כלו ולא יכלו עד עולם, עכשיו עשו פירות ויעשו פירות לדורי-דורות, באמת אמרו: חכם גדול היה מונבו המלך, שאמר לאחיו ובית-אביו: אבותי גנוו במקום שהיד שולטת בו, ואני גנותי במקום שאין היד שולטת בו, אבותי גנוו דבר שאין עושה פירות, ואני גנותי דבר שעושה פירות, אבותי גנוו אוצרות-ממון, ואני גנחתי אוצרות-נפשות...⁴

בשעה זו כשאני כותב שורותי אלו, אין בידי לא ספר ולא רשימה, שמתוכם הייתי יכול לעמוד על מה שעשתה הקרן הקימת בעשרים וחמש שנות עבודתה בארץ, מוכרח אני לסמוך רק על זכרוני, שבלי ספק נשמטו ממנו הרבה דברים, ולהסחפק רק כמה שהוא מעלה לי, העמק הגדול, אשר לא יכלנו לכבוש ארבעים שנה והקרן הקימת כבשה אותו, מפרץ עכו, המחזיר לנו את הברכה, אשר ברך משה איש-האלהים את זבולון לפני מותו: בן-שמן, חולדה, באר-טוביה, נחלת-יהודה, עין-גנים, כפר-מליל, קרית-ענבים, חטיף, כנרת, דגניה, מרחביה, כפר-חסידיים, וואדו חוואריה; הרחבת גבולותיהן של רחובות ופתח-תקוה; הלואה לתל-אביב, אותה הלואה שבלעדיה אולי לא היחה תל-אביב יכולה להוצר, ושכונות גורדיה ובורוכוב, וגם שכונות הצפון והמורים והפקידים בתל-אביב; מקור-חיים בירושלים; שכונות חיאל והרצליה בחיפה; שכונת עובדים בסבריה; אדמת בצלאל ובתיו בירושלים, אדמת הגמנסיה בתל-אביב, אדמת התכניון בחיפה ואדמת האוניברסיטה העברית בירושלים; הכשרת קרקעות, יבוש בצות, חפירת בארות, התקנת תעלות-מים ויעור, המונה מספר-עציו עד לרבבות ומאות-אלפים; תקן חוות לעובדים וזדול דור שלם, דור חדש של פועלים עברים; ישוב חבורות מישראל מכל הטפוסים, מקיצוני-קיצונים שבשמאל עד חרדי-חרדים שבימין, ותכופר נא לזכרוני שגנחו, ששכח דברים לא-מעטים, ואולי גם גדולים. זאת היא לנו הקרן הקימת וזה מפעלה, ורגיש לי וחם לבני מאד בזכרי מה מנהג נוהגים בה בגולה אשר בפולניה.

(כוף הפרק יבוא)

"הכנסת פלה"

(יצירתו החדשה של ש"י עגנון)
מאת בנציון בנשלום

א

בהוצאת שוקן בברלין יצאו זה לא כבר כל ספריו של ש"י עגנון בארבעה כרכים, הכינוס של יצירות עגנון הוא בלי טסק מאורע חשוב בספרותנו, כחצי-יובל עובד ש"י עגנון את עבודתו הספרותית והכניס לספרותנו יצירות גדולות וקטנות.

למקום רבות ראה רבות שמע, אסף פרוטה לפרוטה. פגש אנשים רבים, התפלל בבתי-המדרש רבים, עוד בראשית דרכו נפגש עם חבר נעוריו יואל, שמחה עליו אשתו, ויכול היה לשדך את פסילי, כי רצה יואל לקחתה לאשה. אבל ר' יודיל לא הסכים לשדוך הזה, מפני שהרב מאפטא אמר לו, כי יפסוק לבתו כמה שיפסוק אביהחתיך לבנו - ואביו של יואל כבר מת. נוד ר' יודיל ונוד, אחרי איזה זמן אסף כמאתים זהובים, והחליט, שאסור לו מעכשיו ליהנות מן הצדקה, וכנס ברוחטין לאכסניה אחרי שלחו את נטע, וישב ועסק בתורה. בעיירה חשבו, כי הוא סוחר גדול, כאו אליו סרסורים, דחה אותם. נכנס שדכן, נזכר ר' יודיל במסרת נסיעתו והתחיל מטפל בדבר, שם משפחתו של ר' יודיל החסיד היה נתנון. בבראד חי עוד ר' יודיל נתנון אחד, עשיר גדול, השדכן טעה וחשב, כי לפניו ר' יודיל הנגיד, החתן נמצא מהר: בנו של ר' וואווי הנגיד מרוחטין: שפסילי, התנאים נכתבו ור' יודיל שב לביתו, ומפני שהספק אול מכיסו הלך ברגל, זמן רב נדד, צרות רבות עברו עליו, ויטורים רבים, ושוב הוא נפגש עם אנשים חדשים ושומע ספורים חדשים, לבסוף שב לבראד, במרתף גדלה השמחה: נמצא חתן לפסילי, אך מהר שבתה הרגה: ר' יודיל ספר, כי פסק לפסילי י"ב אלף אדומים, משום שכך פסק לבנו ר' וואווי, רצה האשה אל הצדיק מאפטא והלה נחמה, כי לאלהים אין הבדל, אם י"ב אלף אדומים או י"ב פרוטות, ר' יודיל שב אל הגמרא ואל בית-המדרש, בינתים קרבו ימי-הפורים, ר' וואווי שלח מתנה לכלה, נמסרה המחנה לר' יודיל נתנון הנגיד, הנגיד, שהיה חשוך בנים, חשב את הדבר להלצה והשיב לחתן מתנה נהדרת: ארבעה טורים, אחרי איזה זמן הגיע שוב אל הנגיד מכתב מר' וואווי בדבר מועד החתונה, הבין הנגיד, כי דברים בנה, אך משום שלא רצה לקלקל שדוך הסכים לקבוע את יום החתונה, אולם כשבא המחוחן לבראד, נגלה הסוד, גדול היה כעפו של ר' וואווי, ר' יודיל חסיד רץ לבשר לפרומיט, כי המחוחן בא וצריך להכין סעודה עבורו, ובבית אין כל, רצה שוב פרומיט אל הצדיק מאפטא, צוה לה הצדיק לשחוט את התרנגול רבי זרת, שהיה מעיר את ר' יודיל, ולהכין סעודה למחותן, הלכה פסילי לשחוט את התרנגול, נמלך רבי זרת וברח, ישבה פסילי ויבכה, הלכו בלומה וגיטלי לבקש את פסילי, כשנודע להן, כי התרנגול ברח, ישבו גם הן וכוכו, באה אמן, רדפו אחרי התרנגול ומצאו אוצר גדול במערה, נתעשר ר' יודיל, וחחונה היתה נהדרת, באו מרחוק ומקרוב.

כזאת היא בקצור הפבולה של, הכנסת-כלה, רבים בה היסודות האגריים, הנסיים, האקציה מתפתחת באופן פתאומי, בלתי-צפוי, מקרי, נסים על נסים, אין זאת מעלה ליצירה אפית, אך באפוס חסידי שאני, כאן הנסים הם, טבעיים, זה מוסף לפבולה גם קו עממי, ועוד רצוני להעיר, כי הדיגרסיות המרובות לא רסקו את האקציה, המתפתחת בטמפו אטי, אך לא מישן.

ד

אחרי שהרצאתי את הפבולה בקיצורה אני פונה לנתוח-הכנסת-כלה, היא יצירה חסידית, האטמוספירה שבה היא חסידית, בטחון בלי גבול ועבורת-אלהים מתוך שמחה, שני יסודות חשובים אלה שבחסידות ממלאים את דפי הספר, הכנסת-כלה, זה ספור על-דבר כטחון (המוטו היא: השלך על ה' יחבק והוא יכלכלך), בבטחון בלי גבול מצטיין ר' יודיל חסיד, יש סצינה מצוינת בפרק הראשון: העגלה יוצאת את ברדא ומגיעה לאיזה כפר, נערי-האכרים מתחילים לרוגם אז החסיד

יש לבולן גימה מיוחדת, מקורית, כינום נפרצותיו הוא איפוא מאורע, ואין זה כינוס בלבד, כי בשני הכרכים הראשונים ניתנה לנו יצירה חדשה, גדולה, רחבה ומקפת, פסגת יכלתו של עגנון, יצירה גרעינית ועסיסית, פרי עבודת שנים רבות, אפוס מחייה גליצית: הכנסת-כלה נפלאות החסיד ר' יודיל מבראד וגי בנותיו הצנועות ופרשת גדולת אחינו בני ישראל יושבי מדינת הקיריה.

אמנם, הכנסת-כלה נדפסה עוד בשנת תר"ף ב.מקלט הניו-יורקי (כרך שני) בצורת ספור לא-גדול, וכמה אפיוזות נדפסו במקומות שונים, בכל-זאת חדש ואחר הוא האפוס, שנתן כעת עגנון, רחוקה הדרך מן הנובילה-הכנסת-הכלה לאפוס הכנסת-כלה, הכנסת-כלה מתר"ף הוא ספור עגנוני, ולא מהמובחנים ביותר שבספוריו: הכנסת-כלה מתרצא היא יצירתו הגדולה והשלמה ביותר, ועל יצירה זו רוצה אני לעמוד כאן ולדבר עליה בפרוטרוט.

ב

אתחיל בארכיטקטוניקה של הספר, מבנהו אפיי וספור בתוך ספור, ר' יודיל יוצא למסעיו ודרך הוא שומע ספורים שונים ומשונים, הדיגרסיות האלה הן לפעמים גדולות מאד, כגון הספור, מחמת המציק בכרך הראשון או, שירת האותיות בכרך השני, מבנה כזה, ספור בתוך ספור, ידוע היטב באפיקה העולמית, ב.אודיסיה מספר הגבור לאלקינאווס וקראיו ספור ארוך של הרפתקאותיו, ב.אנאיס של ורגיליוס מספר אנאס למלכה דידו ספור גדול על תלאותיו, הסופר הרומי אפוליוס, שחי במאה השניה אחרי הספירה, כתב ספר גדול, שהוא כעין מחרוזת של ספורים, ספור בתוך ספור, הכנסת-כלה דומה מאד במבנה שלה ליצירתו של אפוליוס, אם כי הפריו קצת עגנון על המדה, עגנון שבץ ביצירתו טיו ספורים גדולים ויט ספורים קטנים, זה קצת יותר מדי, פה ושם לא נראה היער מרוב העצים.

אך למרות זה המבנה הוא איתן, ומצטיין בסימטריה, הספר הראשון הוא ספר של מסעות, השני של הליכות, ספר מול ספר, בכל ספר מתרכזות הדיגרסיות מסביב לאיוו צומח, יהודים מתכנסים באיזה בית ומספרים ספורים, בספר הראשון מתאספים ומרבים לספר אצל רבי אפרים מכוני-אורחים, בספר השני אצל טוביה החוכר, עצם הספור והססיות מתלכדים למסכת הרמונית.

ג

מהי הפבולה של, הכנסת-כלה? היה בבראד חסיד אחד, רחוק מהיות העולם, עני מדוכא, ר' יודיל שמו, שהיה יושב על התורה ועל העבודה, ועושה כסא לשכינה, בניהו זה מרחפו האפל והטוב, דלות ועוני, ולר' יודיל גי בנות, פסילי, בלומה וגיטלי, שהגיעו לפרקן וחתן אין, פרומיט אשתו נסתה לדבר על לבו, כי ישתדל בדבר חתנים, אך החסיד ישב בבית-המדרש ועסק בחורה ולדבריה לא שעה, הלכה פרומיט אל הצדיק מאפטא ובקשה עזר, הרב החליט: מידעיו ישכרו לר' יודיל עגלה, פרומיט תשאל לבעלה בגדים נאים, והחסיד יסע ממקום למקום ויתעסק במצות הכנסת-כלה, לא יצקל הסכים ר' יודיל לא קל היה לו לעזוב את בית-המדרש ואת הגמרא, אולם הרב מאפטא צוה, ויקס ויסע, נטע בעל העגלה הכיח את עגלתו ואת שני סוסיו, את משכני ירוצה, ר' יודיל נפרד מבני-ביתו ומשכניו, התפלל תפלת הדרך, ויצא להתעסק במצות הכנסת כלה, התחילה פרשת הנודדים, ר' יודיל נסע ממקום

שלא ישוב בלי שלל (ב. ל"א). מעשה ב. פריץ שנתן את כלבו ליהודי, כי ילמדו להתפלל ב. סדרו. והמלכות מלכות חסד היא... עשרים שנה אחרי שנהרג אבי פלטיאל המוגז מתחילה היא להתענין בסבת מותו (ב. צ"ה). רבות הצרות ור' יודיל הנוסע ממקום למקום, שומע הרבה: „כל מקום שבא לשם היה מבקש לשמוע את הצרות שאירעו שם. שאין לך עיר שלא היו בה צרות. אלא כל צרה שהיתה בעיר זו משונה משל עיר זו וכולן לא באו אלא להציק לישראל. כאן פגעה בהם ידו של ישמעאל וכאן ידו של חמיל כמו שמפירש בקינות... ביותר הציקו להם הפריצים לישראל. מדה כל נפש ונפש שהרגו בישראל טבל הקדוש ברוך הוא פירושויון שלו עד שבצעה דם" (ב. מ"ד). רבות הצרות. ולכן כשיש שמחה מרבים לשמות. החתונות נערכות בחגיגות מרובה. מה רבה השמחה בפורים! „משוררי בראד" מחלוצי התיאטרון היהודי, משמחים את הקהל בתרומיהם. שמחה וששון.

ידיעה עמוקה לעגנון במנהגי התקופה. במקום אחד אין כותבים גט באר משום ספק, אם כותבים איר ביד אחת או בשתיים (א. רמ"ד). כשבא אורח אל ר' אפרים מכניס-אורחים. ור' אפרים שואלו לשלום ר' ישראל שלמה, ששבק בינתים חיים, הלה עונה: „צריך אני לשכור גוי שיודיע" (א. ק"ס). הזקנה, אשתו של הצדיק מליו נסתרים, מטפחת בידה בדברה. כדי שלא יכשלו בקולה הנעים (א. רנ"ח). למספר ידיעה עמוקה בתקופה ובמשגייה.

וכשם שהוא מיטיב לדעת את התקופה, הוא יודע את המקום. הלא על סביבתו הוא יספר, על מולדתו. בחבה מספר עגנון על גליציה. ר' יודל סובר, כי המדינה נקראה גליציה, משום שלשם נמלטו אחרי החורבן גולי-ציון (ב. מ"ה). המדינה מבורכת: „המדינה הזאת מבורכת ככל טוב. אתה מוצא בה כל מיני דגן ומיני קטניות ופולים וצאן ובקר וסוסים ובעלי-כנף ודבורים ודגים מופלגים וחיות שלוקחין מהן עורות וסיד וטיט וחמר ועפרות צבעים ופחמיאבן וגפרית ונפט ומתכות ומלח ואבני-מלח ומעינות טובים יוצאים בהרריה להנאתו של אדם ובתי-מלאכה הרבה יש בה שאורגים בד ועושים גלומי צמר וניר וזוכיות וצוקר ואפרות מלח ואבק שרפה ושנוף טביק וכלי פשתן ויין שרוף ישכר ושאר מיני משקאות" (ב. מ"ג). בשקט אפי וברחבות אפית מספר עגנון על העיירות והכפרים, שבהם עברו ר' יודל ונטע, על המקומות החשובים הרחוב את הדבור. ושוב אפשר עליי. „הכנסת-כלה" להכיר את חייהן של ערים אלה. העיר ההיא הינה באותו זמן מרכז יהודי חשוב בגליציה. יהודי התקופה היא קוראים לבראד וסביבתה „א. זוט" (א. ק"מ) ומעשה בקיסר האוסטרי, שאמר, כי בראד ירושלים שלו. „בראד היא עיר גדולה ויש בה בתים הרבה, וכל בית ובית גבוה כעג מלך הבשן... אתה מוצא שם שולחנים וסוחרים ורוכלים ומברחי מכס ותופשי ישיבה ומחברייספרים... ויש בה חנויות הרבה של כל מיני בגדים ושל כל מיני מגדים ושל כל מיני משקאות... וכל חנות וחנות יש בה לקוחות הרבה וסרסורים, סרסורים שבאים עם הלוקח וסרסורים שבאים על כוחו של הלוקח". וכו' (א. ר"א). עגנון מרבה לספר בשבחה של בראד: רובם של ליו צדיקים גרים בעיר זו ומי שלא ראה את ברד לא ראה כרך של ישראל מימיו (א. ר"א). גם את החיים בערים אחרות מתאר עגנון: הנה זלוששוב, מקום תורה ויראה, אשר בחרוזים יהללוה (א. קל"ג) והנה שבוש העצלה, הקנטרנית, המחחרת ריב (א. קצ"ח). הנה זבוריב והנה בראן, בדיק אפי מצייר עגנון את המקומות האלה. יש ב„הכנסת-כלה" תמונה נהדרת ונאמנה מחיי-היהודים בגליציה באותה תקופה.

(עוד יבוא)

באבנים, אך הוא אינו ירא, הוא כבר התפלל תפלת-הדרך! או ר' יודיל העני והאביון פוסק לבתו י"ב אלף אדומים, משום שכך אמר הצדיק מאפסא. בבטחון מצטיינת גם פרומיט, בבטחון מצטיינים גם ספוסים אחרים. ור' יודיל הבוטח בא על שכרו: חישי, פתאים באה ישועתו. יש כאן אפתיאווה של הבטחון. וגם עבית-אלהים מתוך שמחה למרות העוני, למרות התלאות, יש ויש. כמה חדוה של קודש אצל ר' יודיל, למרות הרעב והצרות; ור' יהושע אלעזר, העני המדוכא, המחלק בשמחה ובחדוה את תפוחי-הארמה האחדים שלו עם האורח ושמח כי ניתנה לו יכולת לקיים מצוה. הרבה חדות-קודש, הרבה אתערותא ב-הכנסת-כלה.

עגנון השכיל לשבץ את הספור במימות, בשיחות ובפתגמים חסידיים. פה ושם מתנוצצות פנינים. כמה הוד בספור על-דבר הצדיק, שנראה לתלמידו אחרי מותו לבוש לבושים נהדרים ורגליו יפות, משום שלא כחת את רגליו לאסוף צדקה לאבינים (כרך ב', ק"ט). יש ב„הכנסת-כלה" דפים מלאים אירה מיסטית וזוהר כמסו. נפלא הוא תיאור השבת, שבלה ר' יודיל בביתו של הזקן מליו נסתרים (א. כ"ט). אותם הדפים שבספר יש בהם סוד של פשטות.

„הכנסת-כלה" היא בלי ספק היצירה החסידית השלמה והמצוינת ביותר שבספרותנו. המון חסידים אנו רואים כאן, שמחים ובוטחים, רעבים ומספרים ספורים על תמימים וישרים. יש כאן גם אידיאליזציה ואפתיאווה של החסידות.

ה

האפיקן אינו אוהב מקומות סתם. שאינם במציאות. עגנון לא כתב יצירה חסידית סתם, אלא אפוס גליצאי. האקציה - בכמה גלילות של גליציה המזרחית. בספר נתנה תמונה מדויקת למדי מחייהם של יהודי גליציה בתקופה ידועה. לאפוס החסידי - מצע היסטורי: כנוס היעד של ד' הארצות „משוררי-בראד" וכו'. אפשר עליי, „הכנסת-כלה" לקבל מושג טוב למדי מהתקופה והמקום.

התקופה: ראשית ההשכלה. העם חי את חייו המסרתיים; נאמן הוא לדתו ולמנהגיו. מדות טובות לעם: „הכנסת-אורחים" צדקה. „ישראל רחמנים בני רחמים הם, מיום שיש קופה של צדקה לא מצינו חוט של עכביש על פיה" (א. כ'). יד החסידות רמה. צדיקים רבים בארץ. גדולה השפעת הרבנים, ביהוד בכפרים. בימי חנוכה יוצאים הרבנים לכפרים לגבות מעות-חנוכה מהכפריים. בתי-המדרש מלאים בחורים היושבים על התורה, ואדם מישראל. שיש לו בת שהגיעה לפרקה, בא לישיבה ובורר לו חתן, החיים מטודרים. לפרנס שלטון גדול, עד כי יש שיצוה לקשור את מתנגדיו לעמוד-הקלון (א. קס"ג). העם מכבד אותו. יש שנושאים אותו על כסאו. בבית-המדרש לביתו (א. קס"ד). מזמן לזמן מתאסף נעד ד' הארצות ומחליט החלטות חשובות (א. קפ"ב). המצב הפנימי לא-רע. העשירים יראים את ה'. כשעשיר חוגג את חג חתונת בתו, הוא מכנים באותו יום לחופה גם כלה עניה (א. קצ"ח). אמנם נראו כבר נצני ההשכלה. השיל המשכיל מסביר לבחורי בית-המדרש, כי יש ללמד דקדוק: „מה יתרון לאדם על שאר בעלי חיים. הלא בשכל, בדבור ובכתיבה, אבל אם אינו מדקדק הריהו דומה לבהמה" (א. פ"ג). אבל אנשים כהשיל הם בודדים. העם רחוק מן ההשכלה. הסוחרים נוסעים לליפסק - מביאים סחורות. מרויחים ומה להם, משכילי-למברגיו חייהם תמימים. המצב בפנים טוב. אך הגלות קשה היא קשה-צרות-ישראל אין להן שעות. תאכר שונא את היהודי. פתאם יקום עליו ויהרגו (א. כ"ב). ה„פריצים" מתעללים ביהודי. מעשה ב. פריץ שיצא לצד ציד ולא צד וירה ביהודי, כדי

הגדולה - כילו משחק, כילו דמיון, אמנות בתור משחק, ולפי זה הסגנון: משחרר, מזהיר יותר ממבריק, מרחפף על כל הגשמיות של המציאות, ועוד פעם: בלי להרוס את האפיות שבסגנונו.

12

האם כל יצירות האופטמן שלמות הן? בודאי לא. אמרו ואומרים עליו, שלא עבד למדי רבים מחזיונותיו, לפי ניסחה של אלפרד קר: האופטמן מפרסם לפעמים את הניסחה השניה של עבודתו, במקום הניסחה האחרונה, השלמה. אלפרד קר חדר למהות של האופטמן יותר משאר מבקריו הידועים לי - כמעט שלא עקבתי ספרות זו בעשר השנים האחרונות, - אך ניסחתי זו אינה הולמת את הדברים כוהיתם. האופטמן לא החליט לכתוב חזיון, קרה לו לעתים, שרגש תפס אותו, שראה דבר-מה - וזאת, ורק זאת העביר לצורה דרמטית. רק מה שראה, רק מה שהרגיש, ללא צירופים, ללא כונה, להשלים את המרגש, את הנראה, לדרמה שלמה. יחכן שדרמטיקן סתם, בנאי, ארדיכל, היה עושה אחרת. האופטמן נתן לנו את רגשו הוא, רגש מוגבל לעתים בכמותו, אך עמוק באיכותו. רגש-אנוש, רגש-עולם, רגש חד-פעמי מתוך יחס פנימי אל מאורע פנימי חד-פעמי. ואנו במקרים כאלה, איגנו שומעים שיר שלם, אלא נגינה אחת, נגינה בודדת ללא צירופים, אבודה ותועה בחלל העלם, אך נגנית אמן-הנגון, - כאלה ישנן במפעלו, ולפעמים דוקא הן המושכות אותנו באהבה מיוחדת, ואנו נמשכים בגלל מלה אחת או צירופי מלים, בגלל תמונה אחת, הלך-רוח אחד, דמות אחת.

13

כי כזה הוא גרהרט האופטמן. בהעלותו על הזכרון אחת מיצירותיו, מסובכים אנו אירה שלמה, מיוחדת, הלך-רוח מיוחד שאין להחליפו באחר, ומעל רקע זה עולה דכות, עולים קולות, אנהות, צעקות, מושלכות אל האין-סוף, מזהילות ומחרידות, - אשר אנוש וצער, לא נבוא עכו בחשבון על מה שנשאר חייב לנו, כי הרבה נתן לנו, הרבה מאד: מפעל אמן ואדם.

”הכנסת כלה”

(יצירתו החדשה של ש"י עננן)
מאת בניציון כנשלום
(המשך)

מעשה אני עובר לדבר על הטפוסים שב-הכנסת-כלה. המין אנשים העביר לפנינו עננן באטום שלה, כשבעים הם הטפוסים ויש ביניהם שונים ומשונים: הבטלן הגביר, הסוחר והחוכר, הרב והמשכיל, השמש והחזן, העגלון והשדכן, הקבצן והקמטן, הצורך והחייט, השפחה, הלץ, האכר, השריף, השוטר וכיו, הרבה חיים בספר, וזהו שוב קו אפי מובהק. האפיקן אוהב הרבה טפוסים ועתרת חיים, מסופקני, אם בשפעת הטיפוסים תוכל איוו יצירה עברית אחרת להתחרות עם הכנסת-כלה. ועושר הטפוסים לא השפיע לרעה על עיצובו ופיתולו של כל טפוס, לא צללים יצר עננן, אלא אנשים חיים. אתחיל ברי יודיל החסידי ננטע בעלה-העגלה. רי יודיל הוא הטפוס המרכזי שבספר, הגבור, לו הקדיש עננן בעיקר את תשומת לבו ובו השקיע הרבה חבת, רי יודיל בטלן כשמו כן הוא, בטלן, הוא במובן הטוב והרע של מלה זו, הוא מרחף

לורדים אנגלים, שהם גם שורדים ורוצחים, - ומן הרגע הראשון, כשאלה משחיונים את חרבותיהם, אנו מסובבים עולם זה כאילו ידענו אותו מימי ילדותנו. הלך-רוח זה משתיק לפעמים את הכוח הדרמטי, ואנו שומעים לקול המשורר כלקול מוסיקה, גם בחזיונות, שנגינת-לואי זו כמעט אינה נשמעת בהם, היא היא המכריעה בדם בכל-זאת. הטון הזה מכדיל - גם ביצירותיו האפיות ביותר - בין ספוריו לספרי האפיקן הגדול טולסטוי, ולשם יתר גורר תופעה זו עוד מלים אחדות על מקומו של גרהרט האופטמן בתוך הפרוזה האפית הגרמנית.

11

העמים הרומניים, ביוזר הרומאים והצרפתים, הצליחו ליצור לעצמם סגנון הפרוזה, שהוקים לו לא פחות מלטורני-המשקל. לא כן-הגרמנים, ההלצה הידועה שפרוזה היא, אם כותבים כרצונם, אינה הלצה גר דא, פעם היתה להם פרוזה אפית גדולה, הניבעת מתוך עמקי השפה, מתוך שרשיה המוחשים, נושאה, במרחק-זמן גדולים: גיטה, יעקב גרים, גוטפריד קלר, בעקבותיהם הולכים אחדים מבין הסופרים המודרניים, אם כי אינם מגיעים לקרסוליהם: הרמן הסה וילהלם שפר ואולי עוד אחדים. קונרד פרוינד מאיר, ארדיכל הסגנון האפי, הלך בעקבות הרומנים: כשקל קלסי, השקט הקלטי ניצר לאו זוקא על-ידי המלה הנובעת מעמקי המוחשיות, אלא על-ידי מבנה המשפט, אליו יש לצרף את תומס כן, ובמדת-מה את הופמנכטל במאמריו, וסגנון מיוחד במינו בקו זה יצר לעצמו פרינץ קפקה סגנון המעלה תכונות שכליות, לפעמים אבסטרקטיות לידי צורה מוגזמת שלית השאר: או תסיסה ונסיגות או ערבויות, היה נסיון להעשיר את הסגנון על-ידי הצבע, על-ידי נצנוצי להט הכרק (הנריך מן), היו נסיגות של אבסטרקטיזם חדר (שטרנהיים, דיבלין), קם סגנון סיביליסיטי יותר מאפי, בהשפעת היינה, עם עשרו ותלופו, שירד לפעמים עד לידי סגנון של משחק קומביניטורי גרידא, (יעקב וסרמן, ליון פויכטוואנגר וכדומה), נסיגות חדשים יותר לא בשלו עוד כל צרכם, וגרהרט האופטמן ממשיך בפרוזה שלו את המסורת הקלסית, להחיות את השפה מעמקיה, בזה כוחו האפי של ספוריו, אך הוא אינו ממשיך כלבד, אלא גם מחדש, וחדושו הוא, כך נדמה לי, - כי קשה לתפיש בנתיגון אלה במסגרת מסוימת - איתה התיספת הלירית, שאינה באה לסתור את היסוד האפי, - או לטלו, דוגמת הרבה סופרים מודרניים, - אלא להעשירו.

שלשה הם הסצורים האפיים המושלמים שלו-ולכל אחד - עם כל כוחם האפי - נגינת-הלואי שלו, עמנאל קיונט, השוטה בישועי-סגנון של כרוניקה, כאמור, סגנון נאיבי, ההולם את המסופר, את האנשים הפועלים שם, הרחוקים כל-כך מעולמנו, עולם החרבות המדעית, אך בכל-זאת הם אינם פרימיטיביים, נפשם אינה פראית, אינה קדמונית, יוצאים הם מאוירת התהום, השואבת מאמונה קדמונית ומסבך התקופה החדשה, הפרוטסטנטית, גם יחד, ומתחת למסוה של הסופר הנאיבי נראה גם כל הסבך הזה, ועוד: המספר גופא מעמיד מתיצה בין עצמו לגבורו, אין אנו יודעים עד כמה הוא מתיחס בריצנות גמורה אל חלומות גבורו וביורף זה, של פשטות ההרצאה עם אור דמוימים, הוא קובע מראש את יחסו אנו אל כל הסופר, - הכופר מסואנה - צבעים מכריקים, סביבת-טבע אחרת, סביבה נשגבה יותר, מרוממת, מעוררת, - ובהתאם לזה גם פרובלימה אחרת: ארוס מעורר את הסופר לקראת הלהב הגדול, להב זה, - הוא הוא שיש גם בסגנון, כלי לגרוע מכוחו האפי, - אי האם

הוא. שהאמין, כי בן בעל-עגלה מוכרח להיות בעל-עגלה. מצא לו משלהיד אחר: הוא נעשה נאמן. ממונה על המשקלות. כמה משונה ונפלא זוג זה. ר' יודיל ונטע. אח הוא לזוג של סרונטס וקרוב לבנימין וסנדריל של מנדלי. רוחניות וגשמיות. בטין ואיש המיני נפגשו. כמה טרגיות וקומיות בווג זה! כשר' יודיל אומר, כי אינו ירא את הגויים הרוצים לרגמו. משום שהחפלה כבר תפלת הדרך. דפק נטע את סוסיו וחשב בדעתו. שהעולם ממש בלא שכל. ששטריחים את משכני ונרוצה בשביל שוסה כזה (א. טיז). כשהגיעו לסאכוב ור' יודיל התחיל עוסק בחורה ושוכח את מטרת נסיעתו-רתם נטע את הסוסים ונטעו. אמר נטע היני מושך את סאסוב ממנו ולא יעסוק בדברים בטלים (א. ע'ו). כששיג מתחיל פתאום לרדת בתעממים שניים. ר' יודיל עציב: לוא היה בבראד. היה עוסק בתורה. נטע מתגעגע: אכאניה (א. קכ"ט). כך עשה אותם יוצרים: זה כנגד זה וזה עזר לזה.

ושאר הטפוסים - איזה רבניגיות, איזה דיוק ורכוז! הנה ר' מיט. אשתו של ר' יודיל, האם המסורה. האשה הסולחת. והנה ג' בנותיה. ססילי, בלומה וגיטלי. הקטנה גיטלי מצטיינת בהרבה רך. שונים האנשים. העיברים לפנינו. אך כולם בני-תקופתם: גם פלטיאל המונג. גם ירחמיאל המלמד. גם יחיאל ופ"ץ. שנהרגו על-ידי האכרים. בקיום מעטים, אך בולטים. שורטטה דמותו של הצדיק מאפסא. שאהבת ישראל היתה תקועה בלבו. הרבה הוד כדמותו של ר' משה ליב מאסוב. שהיה אומר: "כל שאינו יכול למצוץ בפיו דם השחין של תינוק מ'ישראל לא הניע לחצי אהבת ישראל" (א. ע'ה). כמה יפה הספור על צדיק זה. שנשא לאשה נערה שוטה ומלוכלכת. שלא נמצאו לה כל גואל! כמה שלמות בדמותו של הפרנס ר' ישראל שלמה. העריץ. היהיר. הרשע. טכוס יפה הוא אפרים מכניס אורחים. שלא היה יושב למעוד. אם אין אורח בביתו. בהומור קל צייר עגנון את דמויותיהם של ברטשי. חותנו של יעקב שמשון אחי נטע. ושל אפרים חתנו. וצירל טרייני. המשרתת הנאמנה של הפרנס. ומיכל השמש ופיני חולידרע - מכחול אמן העלם. ור' מאניש סגל והעשיל המשכיל ור' יהושע אלעזר. שמעין נתן ושפרינצה אשתו - האפשר למנות את כולם?

ח

רבים הם הטפוסים היפים בהכנסת-כלה. יש ביניהם כאלה שחום חוהר אנדיים שופעים מהם. הטפוסים הללו מסמלים את הטוב והיפה והשגב שבחס דוד וביהדות הגלותית בכלל. נהדר הצדיק. שהיה רגיל לתת תזיר צדקה לפני תפלתו. שהשטן בא לנסותו בדמות גולן נבזה (כ. ע'ה). לא בנקל נשכח חוטבי-העצים העני מביצץ ואשתו. שהשטן לא יכול להשילם. כי לא חסו על קורותיהם היקרות. אשר צברו לבנות בית. כשמצאו בשדה אדם קצוא (כ. ס"ט). זוהר עליון שופע משני טפוסים אחרים: הוקן מליו הנסתרים ואשתו. וטוביה החוכר. אשר היה לו בית מיוחד לאורחים ומנהג גדול היה לו: נמצא סוס שאינו ראוי למלאכה ובא עני ומאסף סמרטוטים ועצמות וסוסו זקן וחלוש נותן לו את הסוס במתנה (א. ק"א). באהבה מרובה יצר עגנון את הדמויות הללו.

ט

יש בספר גם טפוסים קיימים. גם בצירום גלה עגנון יכולת גדולה. רק שרטוטים מעטים והנה טפוס חי. מפרפר. מלא חיים. הרבה vis comica לעגנון. הנה למשל. הטפוס של ר' קמצי.

תדיר בעולמות עיונים. הוא יותר רוח מגוף. וכשהגוף תובע ח"א יודע לנצחו. מה היה ר' יודיל עושה כשהשקה נפשו בכשרו? היה מסביר לעצמו. שחזיל אסרו לעם-הארץ אכילת בשר. יש איפוא בראשונה ללמוד. אפשר יחדש דבר-מה ויוכל לאכול בשר. בינתיים עובר התיאבון. בדרך זו מנצח ר' יודיל את גופו. ר' יודיל חי כולו בעולם של ספרים. כשהלה בדרך ואחזה אותו צמרמרת. מניע דוא לכלל דעה. שאין זו הקדחת האמורה בטורי זהב הלכות שבת סימן שכ"ח ע"פ ר' שחחלתה קיר וס"פה חומ" (א. כ"ח). כשנטע מספר לו על-דבר האטון שקרה לו. כשעכב פעם את עגלתו בדרך וירד לשתות מים מן העץ. חמה ר' יודיל: וכי לא מצינו במדרש בנוהג שבעולם זה שעובר על גב הנהר אי-אפשר לו שלא ישתה ב' או ג' לוגין מים ואתה עשית כדברי המדרש למה נעשית כל-כך? (א. ל"ד). זאת היא תמימות ילדותית של אדם. שעולמו - הספר. כשהוא שוכב לישון. נוהר הוא לשכב על צד שמאל. כדעת הרמב"ם (א. ע"ב). ר' יודיל משתדל להפוך את כל חייו לעבודת-אלהים מתמרת. כשהוא נוסע בעגלה. הוא מבשם את האויר במלים קדושות כדי לתקן נשמות חוטאות. אחר צועק: אוי! הוא צועק: אוי! כי איני ז"א איברהם. יצחק. יעקב (א. קל"ג). הוא גם כולו בטלנות. הוא טרח וטור ממקום למקום ואסף נדוניה לבתו. והנה הוא מחליט להשתקע באכסניה וללמוד תורה. כי... אסור לו כבר ליהנות מן הצדקה. מכיון שיש לו כבר מאתים זרובים. הוא מצטיין בבטחון ובאמונת-חכמים בלי גבול. כשהוא חוזר לבראד ע"ף ויגע. ברגל. הוא נוסע קצת בכל עגלה שהוא מצא בדרך. אם גם תסע בכחון הפוך. אם אלהים רוצה - יגיע לבראד. כי זו היא השקפת-עולמו: "עשה אדם מעשה וראי לטובה הוא. שאלולי כן לא היו מסייעים אותו לעשות. לא עשה גם זו לטובה. שאלו היה רצוי לפניו יתברך היה מסב לעשותו" (ב. מ"ב). ר' יודיל אינו דוחק את השעה ומשבח את אלהים בעד הטיבות ובעד הרעות. לפעמים הוא נראה אוילי. חמימותו נהפכת לטפשות. כשהוטבו הדרכים דחק ר' יודיל לילך לבראד כדי להודיע את נטע פירוש אין שמחה אלא בבשר ולבשר את אשתו וכנותיו שמצא חתן לפסילי (ב. צ'). הבטלן ממהר לבראד קדם כל כדי למסור פירוש חדש... לנטע. עס-הארץ.

כן יש שהוא מצחק. אך יש שהוא גם נשגב. לפני עלותו לאי קשר את עינו כמה שנים במטפחת. כי לא רצה ליהנות מחוז לארץ. בר' יודיל יצר עגנון טפוס-סמל לדורות שלמים שעברו. טפוס חזק ויפה על אורותיו וצלליו. ואת ר' יודיל זה מליה במסעיו נטע בעל העגלה. נטע שכולו גוף. שכולו גשמיות. גם בטפוס של נטע יש שלמות גדולה. הוא מיצג בספר את ההמון הפשוט. את עס-הארץ. ביש-גדא הוא נטע. הוא נפל בפח שטמנו לו והוא נשא אשה. שאינה חיה אתו בשלום. בשעת התנאים חפש את החתן ולא מצאו. כי... הוא החתן (א. ל"ז). להוט הוא נטע אחרי אכילה ושתיה והבנה גדולה ברוחניותו של ר' יודיל אין לו. בזמן שרבי יודיל מתחיל בדברי תורה - קובל נטע - שור אחם יכולים לבשל ועדיין רבי יודיל לא סיים את תורתו (א. נ"ט). הוא יהודי בעל חושים. ההפך מר' יודיל. נטע כשהוא תועה הריהו מריח את הדרך. חושים בריאים לו. ולוא הוא היה הבטלן ר' יודיל שוכח לשם מה נטע. כי הוא יושב בבתי-מדרשות. שומע ספורים ועוסק בתורה. אולם הוא. נטע. יודע לשם מה נטעו. והוא מעורר את ר' יודיל לעסוק במצות הכנסת כלה. נטע הפשוט אינו נוהר בעכרות. מאמין הוא בכשפים. אך לבסוף נהפך הוא לאחר: השבת בבית הצדיק מליו נסתרים השפיעה.

אינו זוכר את החזרות של הומירוס? גם פרוט שמות הכפרים והעיירות הוא קו אפי. עגנון מספר: „משם נסעו לכפר קיטישן ומכפר קיטישן לכפר יאסנישן ומכפר יאסנישן לכפר סרטיו ומכפר סרטיו לכפר פידברויץ ומכפר פידברויץ לכפר רטישן ומכפר רטישן לכפר טשיסטיפודי (א. קט"ו).

כאטיקן מוכהק, האוהב לספר, נוטה עגנון לתאר אנשים האוהבים לספר ולשמוע. אוריה אפית ביצירה. יושבים יהודים אצל ר' אפרים מכניס-אורחים ומספרים ספורים זה לזה. הנה מספר ישראל שלמה והנה רבי זכריה (א. קנ"ג). וכשרי זכריה מעמיד פנים כאילו אין לו כבר חשק לספר. „אמרו לו אי לך רבי זכריה, ספור יש בפיך ואחה רוצה לאבדו ממנו (א. קצ"ה). כעגנון כן גבוריו מספרים ברחבות, בשקט, באריכות, בפרוטרוט. בהבליסם פרטים ופרטי-פרטים. תאוריו של עגנון הם אפיים בהחלט. הנה, למשל, חתנת הבחור משבוס: „יצאו הכרותיה של הכלה במחולות ה-חותנים והדליקו נרות קלועים וכל אחת ואחת נוטלת נר והן הולכות בראש עד שכאו אצל בית-הכנסת הגדול וסבבו עם הכלה את החתן תחת החופה והגאב"ד סדר קידושין. עמדו המנגנים ונגנו בכנורות ונבלים ובכל כלי-שיר והביאו את החתן ואת הכלה ואת כל המחוגנים לבית-המשתה. ישבו לאכול והיטיבו לבם במאכל ובמשתה, ביין ובמיני מגדים ויבדגים ובכל מיני בשר של בהמה חיה ועוף. וכבר היו כל גדולי התורה יושבים חרדים ומצפים לשמוע דרשת החתן, שנהג שתיקה כל ימיו ועכשיו הגיע זיוו שיתנוצץ בעולם... ושמעון נתן מהלך בין המסובים ובספח כל אדם על כתפיו בהנאה ושפרינצה פסיל נדחקת וצועקת ואומרת יהודים הניחו אף לי ואשמע. ועדיין החתן בולם פיו וכסזכל בקרני הצבי שעמדו זקיפות על השולחן ועליהם כל מיני מגדים. קם החתן ודרש באשה שהיא רוכבת על החמור וחבילה עליו ושני בני אדם מהלכים לפניו היא אומרת אלה שני עבדי והבהמה והחבילה שלי וכל אחד משניהם אומד זו אשתי וזה עבדי וזו חבילתי וזו בהמתי ודרש דברים מהוקים כדבש. ועוד פתח החתן בדברי אגדה ודרש זו תורה וזו שכרה. עמד הבדחן ועלה על הכסא וכל אחד ואחד מביא מתנתו ונותן על ידו. והוא מכריז בשר ובעצמיה (א. קצ"ז). התיאור הזה הוא אפי, קלסי, ברחבות, בשקט, בהבלת הפרטים שבו. ותיאורים כאלה רבים הם בספר. ההכנות לחתונה בשבוס (א. יט"ו). שבוס השמחה בלסונקה. חתולתו של הפרנס. שנמצאה (א. רכ"ח). הסרטרים אצל ר' יודל באכסניה ברוהטין (א. רע"ו). ה-תנאים בין ר' יודל ור' וואוי (א. רפ"ח). ההכנות לחתונה והחתונה של פסילי ושפסיל (ב. קנ"ט) - כל התיאורים האלה יש בהם אפיות קלסית. שפצת חיים, ורחבות ושטף.

יש בספר תיאורים גסטרונומיים, „מטבחיים" מצוינים. עגנון פורט את שמותיהם של מאכלים שונים ומשונים. ומתאר בדיוק, איך מכינים מאכלים אלה. הנה, למשל, תאור „מטבחיי כזה: „והגבירה בעצמה ובכבדה התקינה מוחו של עגל כדי להאכיל את האורח מאכל טוב. עמדה ושלקה את המוח במי מלח והוציאה קרומיו וכתשה בצלים ונתנה את המוח ואת הבצלים לתוך שומן רותח ובוקה עליהם מלח ומלפלים וטרפה אותם כאחד ונטלה שלש כפת קמח ושש כפות מים ושתי ביצים. את החלבונות שירה בכלי אחר ועיסתה עיסה רכה ופתחה עליה סולת וקפלה את העיסה ונתנה בתנור עד שקרמה וטרפה את החלבינות עד שעשתם כשגל כדי ליפות בהן את העוגה (א. קצ"ט). כשרהו האפי הרב של עגנון נגלה בתיאור הזה. תיאורים „מטבחיים" כאלה הם שוב סימן מובהק לאפוס עממי.

הוא פרטופיקציה של הקמצנות. הוא מלוה ברביח לחנונים עניים ויושב ליד חנויות ליווי. מודד החנוני אורו או דוחן או גריטין או מלח ונשתהיר גרגיר במדה נוטלו וצוררו. כבגדו (א. ק"ד) וזה מאכלו. וצלוחית היתה בידו. מדד החנוני בפרוטה שמן ונשתהירה טפה. ממצה את המדה וקולט מתוכה את הטפה (ס). ובזה הוא מלפת את מאכלו. כשאשחו יוצאת את המטבח לרגע ומשוהחת אתו. ר' קמצי צווח: „קיש קיש קיש, סבורה את בשם המפורש המאכל מתבשל? עצים עצים. אש תאכלך, מרשעה. העצים בוערים והיא עומדת להסתכל בקומדיות (א. ק"ה). ומת ר' קמצי מיתת רעב, כשנשברה צלוחיתו ונקרעו כיסיו. כמה הומור וכשרון קומי בטפס זה! הוא מזכיר את הקמצנים של פלויטוס הרומי ושל מולייר.

טפוס קומי גהדר הוא גם ליפא השדכן. הוא אוהב, כביכול, את הקצור. למה לו להאריך, אם הוא יכול לקצר? ומפספס ומפספס ומגלה (א. רפ"ו). טפס מעין זה הוא בעל האכסניה. הממרר בסקרנותו ובשאלותיו את חיי אורחיו (א. קנ"ד).

הארכתי בדברי על טפוס עגנון, כי בהם מתגלה כשרונו הגדול של המחבר. אני רואה את שיי עגנון כפסל אמן. לכן אקדיש עוד מלים. מעטות לטפוסים ממין אחר: מעולם החיות והעופות. עגנון מיהר את עולם החיות והעופות. אולי למד דבר זה ממנדלי. אך עולה הוא בזה על רבו. החיות של עגנון, בהכנסת-כלה הן לא פחות יהודיות מיהודיו. וכמה הומור עדין נמצא באוחם ה-טפוסים!

הנה ראשית כל צמד סיסיו של גטע: „משכני" ו„גרוצה". הומור יהודי מיוחד במינו בשמות אלה ובמעשיהם ומחשבותיהם. „גרוצה" רגיל לוקף את רגליו ולרוץ קידם שהגיע זמן הנסיעה. ואז „אמר לו משכני לגרוצה: גרוצה אחי. הנח את רגליך. העבודה שעדיין אינן טעונות תנופה" (א. י"ז). ושכמשכני נזכר בימי נעוריו ואז הוא מקונן קינה סוסית זו: „ימי ימי היכן אתם, ימי ימי היכן הלכתם? אותנו מחזיקים באפסר ואתכם במה מחזיקים? אותנו מעמידים באורוה, אתכם היכן מעמידים? (א. ק"ל). הומור עדין ב„פסיכולוגיה" הסיסית שבמלים אלה. משכני למדן הוא, עד כי יודע הוא אפילו להביא פסוק מבן-סירא. אפשר משום שאינו קל ומהיר כגרוצה...

ולא משכני בלבד הוא למדן. גם העכבר גם התרנגול למדנים הם. מעשה בתרנגול ועכבר, שהיו מתגוררים בדירה אחת. כשקרבו ימי-הסליחיות, התעצב התרנגול, כי ידע שישחטו-הו. יודע הוא תרנגול זה, שלא צריך לבטוח באדם. עוד ירמיה אמר: „אני הגבר ראה עג"י. העכבר רוצה להציל את חברו. הוא טובא עצה: יאכל את הסדור, אם לא יהיה לבעל-הבית סדור, לא יאמר „בני-אדם" ולא ישחט את התרנגול. חן יהודי למשל זה על העכבר והתרנגול.

יא

„הכנסת-כלה" היא אפיס חסידי גליצאי. נברר ונבליט קצת את היסודות האפיים שנספר. איזה שקט אפי וסוך על היצירה. האקציה מתפתחת בהדרגה. באטיות מופסקת מדי פעם בפעם על-ידי דיגרסיות. יש ב„הכנסת-כלה", כבאפוס העממי, חזרות. פעמים אחדות מסופר על הזקנה, אשת הצדיק מליו, בלי שניים נזכרים כסגנון ובלשון (א. רנ"ח. רס"ב, ב. כ"ו). הספור על-אודות האשכנזי, שבא לטחנה אל טוביה, מסופר פעמיים (א. ק"ד, ב. ס"ג). חזרה כזו היא קו אפי מובהק. מי

הריאליות שלהם. הוא גם השתמש בהיסטוריה ממש כחומר לספרים. והוא אמנם הוכיח כי כוחו רב לו בשמוש החומר הזה כדי לענין את הקורא ולתת חשיבות לעלילה ול"גבורים" האופיים בה. בפנותו מן השריה שב לגמור ספור אחד. שהתחיל אותו לפני כמה שנים. ובשנת 1814 פרסמו בשם "ויברלי" שם שבו נקראה שורה ארוכה של ספורים משלו אשר באו אחרי-כן. יצא "ויברלי" וכל אידנבורג היתה מדברת על ספר זה והכל תמיהם לדעת מי ומי הכותבו - כי בעלום-שמו יצא ספור הראשון של סקוט. וכן ישב הקוסם הצפוני על אבני היצירה במשך שבע-עשרה השנים הבאות והקסים את קוראיו בספורי הנפלאים.

שוטלנדיה, אנגליה ויבשת אירופה בכללה שמשו לסקוט במות שעליהן הציג את עליות ספוריו, והרי ידיעים לנו שמות כמו "גני מנרינג" ו"לכב מידולתיאן" המטפלים בארץ מולדתו; ואחרים, כ"איבנה" ו"קניוורח", המטפלים בהיסטוריה אנגלית ו"בקנטן דורוורד" ו"סליסמן", המטפלים ביבשת אירופה. שלשה מקורות שונים ומכלום שאב, וכחומר ש עלה משלשתם הראה את כוחו הגדול ביצירה.

ד

קוצע המחזיק את המרובה הם דברי סטופפורד ברוק על סקוט בספרו על הספרות האנגלית, ומן הראוי להביאם בזה כסעיף-סיום למאמר:

"ולטר סקוט היא הוא שהעלה את כל מקצוע הספור ועשאו לאחד הכחות המשיעים על חיי אדם. עוד יש אנשים כיום" הוזכרים את ההתפעלות והעונג כאחד שבהם נתקבל "ויברלי". החפון בעבודה יחד עם התריצות העצומה שתן מתכונתיו של כל אמן גדול. היו גם מתכונתיו של סקוט. "גני מנרינג" נכתב במשך ששה שבועות, ו"כלת לקרמור", יצירה שבפתוס הגדולי שלה היא גדולה, כרומיו ויליטי, אם כי היא יותר חגיגית. נכתבה במשך שבועים ימים. אם כן יש אפוא הפקרות ידועה בעבודתו הספרותית, המבדילה אותה מן האצילות והגדולה שבעבודתם של סופרים קדומים. אבל ההפסד יוצא בשכר, שכן יש בספריו עצמה, תנועה חיה ושמהה עצומה, אשר באמצעותן יצרו. אין בכך משום "חבור"; סקוט עצמו הוא שנימצא בכל אחד מגבוריו הוא המביע את רעיונותיהם ומחשבותיהם. ספריו הלאומיים-וארצרימולדתו היתה המשיעה עליו בעיקר - נכתבו באהבה כה מרובה לאישים ולסצינות. עד שאנו מרגישים את החזיה והחבה המפעמת כל ספיר וכחוס של חן הן מתחזות עליהם למען השלימים; הרי כרוח-קסם הן על פני הכל. ובספורים אלה אחד סקוט את יושבי רמות שוטלנדיה עם יושבי השפלה. אחרי שנות איבה ביניהם. וזה רק בגלל טוב-לכבו הוא והבנתו לרוח אנוש. ובצלום החי והריאליות הדרמטית שבספור כמו "קנטן דורוורד" יצר את הספיר ההיסטורי, הכל נעלה ומרומם בספורי ויברלי, אמר גיטה, בדברו על אחד מספורי ההיסטוריים; הכל: החומר, הרושם, הנפשות הפועלות, התוצאה לפועל. ואכן במדה זו טבעית היא הסצאת-רביתו של סקוט, עד שנדמה לך כי יצירה היא. הכל מדבר בספור ושייך לספור; והנף ארוג בתוך המאורעות ובהתאמה גמורה עמהם. כוחו המקיף והמלא אשר צייר כל-כך הרבה, נפשות במעמדים כה מרובים ושונים באותה מדה של וראות ובטחה כוח זה היה התוצאה הישרה של הבנתו

הספר נכתב בידי ברוק בשנת השנים וחמש בערך לצאת הקודמת.

יב

יסוד אפי אחד חטר בהכנסת-כלה: תיאורי-טבע. וכי יש לתמוה על זה? סביבה זו שענגון מתארה הרי אסרה על עצמה להסתכל בניר נאה ובאילן נאה. בדרך. רחוק מכת-המדדש. מרשה רי יודיל לעצמו לפרקים להסתכל בטבע, כי מצוה להסתכל במעשי-יודיו של הקביה (א מינ). אם אינו יכול לעסוק בתורה. הוא רוצה באופן זה לשבח את בוראו. אך גם לו. גם לכל הסביבה, אין יחס לטבע. יפה הלילה ונהדרים המוככים-אבל מה יגיע הדבר להם?

ולכן כמעט שאין תיאורי טבע בהכנסת-כלה. רק פה ושם נמצא איזה תיאור קצר. ליל-איב מתואר כך: "הלבנה מאירה בחסדה ורוח של אביב כנשבת" (א. רליג). את הוא האביב מתאר ענגון במלים אלה: "וכבר פסקו השגים מליוד ולא נשתייר מהם אלא קצת על ראשי ההרים. החמה עמדה ברקיע ונקרכו פניה של האדמה ורוח מעל ראשי ההרים מנשבת בנחת ומביאה ריח של שלג ממרחקים" (א. רליג). כדאי להעיר, שזה התיאור הרחב ביותר שבכל הספר. הוא הערב מתואר כך: "היום מתרפה והולך. פני מרחק מכספות ואד עולה מן הארץ ומצנן את האדמה" (כ. ל.). תיאורי טבע מדויקים, מזורשים, רחבים, שום אפניים ליצירה אפיה, אין בהכנסת-כלה. לס-יבה זו שב-הכנסת-כלה לא וזיה יחס להוד-שקיעות ולשי-זריחות.

(סוף יבוא)

ולטר סקוט

(1771-1832)

מאת ראובן גרוכמן

ג

עשיר בחומר ובתוכן היה סקוט בבואו בשנתו הארבעים ושלוש אל מקצוע הספור. על קריאתו המרובה כבר דובר לעיל. הרבה שאב סקוט מצינות ספרות אירופה. בספריות איטליה, ספרד, צרפת וגרמניה קרא והשפע מהן, אם כי מעידו לא היה כתלמיד זה הכלוא בתוך תאו והשקוע בספריו. כי גם החיים הכו גלים על סביבו, וחיוו היו עשירים ומגוונים. אמנם אהב סקוט את חיי הדמיון וההויה. אבל יחד עם זה בא בקשר תמיד עם צורות-חיים רבות ושונות: בשל משפחת אמו היתה לו קרבה לכמה אישים ספרותיים באדינבורג, מקום מולדתו, ובתוכם היה מהלך ושומע ולומד. ובקרוב אחי-לעבודה הפרקליטים, מצא כמה פרציפים מענינים וגם בכתיבה-משפט שבאדינבורג מצא כמה דמויות שמשו לו אחר-כך חומר לספוריו. ומלבד קריאתו בהתמדה, פגישתו באנשים שונים, נזכרה-נא את חבתו היתרה של סקוט לעבור בארצו ולהתהלך בה כדי לראות את אנשיה, ללמוד את דרכיהם, להקשיב לדבורם ושירם. ועל החומר הרב הזה, שסקוט רכש מכלי ראשון, משוטלנדיה של זמנו, יש להוסיף גם את אהבתו הענוגה והלבבית לעתיקות. עוד מימי ילדותו אהב לתת אונגו לנספרי נפלאות-מני-עבר ובעליות מרובה הקשיב לכל מה שיצא מפי אלה שחיו מן העבר, ומה שהיה חסר לו כאן מלאו טפרים ומקורות שונים. הדמיון הוא שהגיעו להתענינות זו והדכיון הוא שהלביש את גבוריו החודשים לבוש העבר, ומגע זה עם העבר הוא שהרחיב גם את ידיעתו בבני-אדם. כמו כן קנה לו על-ידי-כך ידיעת המון מאורעות ומקרים, אשר באמצעותם הוא נותן לטפוס או לסצינה את

הסוף של האפוס, כמו שאמרת, הוא עממי מאד. כמה מן הדיגרסיות הן ספורי-עם נפלאים. הספור על חוטב-העצים מבוזר הוא. הן בתכנון והן בצורתו (הוא כתוב בפרווה חרות). ספור-עם הוא גם נרפס לפני-כן כספור מיוחד בספר, בסוד-ישרים. גם הספור על הרב והאורח הוא מרגלית עממית. וגם שירי-עם שובצו פה ושם במסכת הספר. עממי מאד השיר על ר' קמצי הקמצן (ב. פ"ו). שיר-עם שרה גם גיטלי (ב. נ"ה). עממי מאד הוא גם, מעשה ר' יודיל, שמשוררי בראד"י מציגים בביתו של הגביר ר' יודיל נתנון בפירים (ב. ק"י).

יג

יש באפוס של עגנון גם הומור חריף, חד ועז, משכר - יהודי. פה ושם הסגנון נעשה הומוריסטי. כגון: המוגז סיים באנחה, ושחה כוס של ברכה אף האורחים מסתמא. לא מתו מן הצמא" (א. כ"ו). יש שנמצא הומור מצוין באיזו גוזמא, בהפרזה - למשל: פניו (של ר' יודיל) הוריקו ולשונו התריסה כנגד שיניו, אלמלא שיניו היתה לשונו פורחת מפיו כעוף הפורח מקנ"ו (א. כ"ח). לפעמים ההשוואות הן הומוריסטיות מאד: משכני ונרוצה, השמינו כשני גבאי-צדקה" (א. נ"ג). הומור נפלא יש בסיטואציות רבות, בסצינות הרבה, למשל: ר' יודיל ונטע באו אל פסיל וגבריאלי. קרובי פרומיט, צייקנים מדאורייתא. כשר' יודיל מציע את בקשתו לפניהם, מעמידה פסיל פים של חרשה. ר' יודיל אינו מקבל כלום ויוצא בפח-נפש. נוסעים הלאה, תיעים ותועים כמעט כל הלילה. אחרי הרפתקאות מרובות מגיעים לאיזה בית. דופקים: יוצא גבריאלי. שבו למקום שממנו יצאו. ואל מי? אל הכילי ואשתו.

יש שההומור הוא מיוחד במינו, יהודי טפסטי. השיל המשכיל מספר, כי לשלמה יעקב, בחור מבחורי בית-המדרש, היתה מטה יקרה מאד. כיצד? הוא ישן בקלוח, על הספסל שבמזרח. מחיר כל מקום שם כמאתים זוז. משכבו תופס כמה מקומות. האין זו מטה יקרה? (א. פ"ד). או מין מימרא כזו: יזכה לחופת בתו, אם לא ראינוהו יושב בסוכה לאור הנרות של חנוכה ביום הכפורים שחל להיות בליג בעומר ואוכל מצה בשעה שחבטו את הפן במורבות של הושענות" (א. ק"פ). אין כאן צחוק מצלצל רחב. שאינו פוסק. יש הומור אפיוודי. מסתתר, אך חריף, חד - יהודי.

יד

עגנון כתב את האפוס החסידי שלו בסגנון חסידי-עממי: בסגנון התקופה והסביבה. ועל-כן הכל מסוגן ברוח התקופה והיא. ולא רק הסגנון - הצורה הפנימית של הספר, אלא גם הצורה החיצונית. אפילו הדפוס, הגיר וכו' ואף הכריכה, אני רואה את הסטיליזציה היתרה שב-הכנסת-כלה"ה לחסרון. דומני שיחסו של עגנון אל העולם שהוא מתארו היה יותר בייקטיבי לולא סגנון אותו בסגנון הדור שהוא מתאר. כמה דברים היה רואה או ראה אחרת. היה רואה אותם מפרסנקטיבה יודעה.

אולם פה ושם מתקבל באמת הרושם, שאנו קוראים ספר-חסידי: שבחתי איזה צדיק. כדי לתת ללשון את הקולוריס של התקופה משתמש עגנון גם במלים יהודיות: פעלך, שנוף, טבק, פולישר וועג, פרנומרנטין, שטרין טיכליך (הכתיב של עגנון). אם יש לאחת המלים שתי צורות, מקראית ותלמודית, הוא מבכר את התלמודית. ובכן: יצחה לילך, שדה באה (בלשון נקבה).

הלשון היא גם עשירה מאד. אינה חסרה גם ניבים מקוריים, כגון: אשה לשננית, ידנית (א. קע"ט). היא גם גמישה

ובאפסית של החיים האפורים מאירה היא, האמנות, באורה הבהיר והוך כעצם השמים לטוהר. פרוסט בקש את הזמן האבוד (השם הכללי של הרומנים שלו: A la recherche du temps perdu) הוא בקש את הנצחיות ומצא אותה באמנות. זה הגיע לידי גלוי ובהיר בשני ספריו Le temps retrouvé שנחפסמו אחרי מותו. על-ידי האמנות, טובר הוא, מבליג האדם על הזמן ומזימותיו. ובתוך הזרם של השתנות והתחלפות האמנות היא הדבר הקבוע, המוצק, הנצחי והעומד לפי עצם מהותו ללא תמורה. האמנות היא העמוקה שבכל יסודות החיים ומתוך ההשתחררות מתחומי הזמן מגיעים אנו לידי הסתכלות בצורה. והתענוג היחיד, הכספה והאמתי, הוא, שהאדם מסוגל להתרומם אליו ולהרגישו. האהבה שקמלה, מצוקת החרים אינן נחשבות לו כלום כנגד השתקעות זו בתוך החיות האמנותיות. אנו ממלאים את תפקידנו העליון ביותר, האמתי ביותר כשאנו מצליחים לתפוס את ממשותה של האמנות. שהיא למעלה מהזמן. שהיא נובעת ובאה מתוך ספירה שלא מעלמא הדין. ובתוך ממשות זו של האמנות מתגלה לפנינו מהותנו האמתית והיסודית. בעיניו של פרוסט אין אמת עמוקה מהאמת האמנותית, ויותר שהאדם מתרומם למדת ההשתקעות באמנות יותר עובר ובטל צערו על אכזבותיו ויסוריו בחיים.

הנה כי כן, אחרי שפרוסט הרס לגמרי את האגדה בדבר האופי המוצק והאישיות הקבועה של האדם, הוא בא וציין לפנינו את הדרך אל השלמות, אל העולם שלמעלה מהחושניות אל האמנות.

אולם כדי להגיע לידי כך שומה על האדם לטהר עצמו מסערת התאוה ומרתחת הטבע על-ידי תור על החושניות, על התשוקות המאפילות את עולם האמנות שבתוכו ומרידות אותו לתוך חומר הנמצאים. פרוסט תולה את ההתרוממות לממלכת האמנות בויקוק האדם הפנימי, בהשתחררות משלטון הטבע החושני. פרוסט החל בברגסון ופריוד וסיים באפלטון. מחשבתו של פרוסט מתחלת מן העומק ומגיעה אל הרום. הוא הובק ורועות עולם.

הכנסת פלה"

(יצירתו החדשה של ש"י עגנון)

מאת כנציון כנשלום

(ס"ף)

יג

האפוס של עגנון הוא עממי, עממי מאד. יהודי, יהודי מאד. עממי השון, עממי הסגנון, עממית הלשון. עממית ההסתכלות בעולם, עממיים הטפוסים. אם איננו טועה, אין לנו בספרותנו ספר עממי מ-הכנסת כלהי. בעצם הפבולה יש הרבה עממיות. עממי הוא הספור על הרש הבוסח בדי, שמצא אוצר ונושע פה-אם. והרבה פולקלור שבץ עגנון בספרו. כמה עממי הוא נטע עם אמונותו בשדים, בכשפים ובשריטלי. עממי מאד הוא עם הארץ זה, ועממיות מאד הן הגוזמאות וההפרנות שבספר. כמה עממית היא הסצינה בין ר' יודיל וקלמן חייט: החייט מגביה את סדורו העבה של ר' יודיל. מעריך את משקלו, ושואלו, אם כבר התפלל את כל הסדור, וכשר' יודיל אומר לו, כי עכר את כל התפלות. אומר החייט: נוף צנטם כזה היאך נכנסו בו תפלות כל-כך הרבה" (ב. ל"ג). יש כאן הרבה מן הפולקלור היהודי: הלחש" של פסילי (ב. קנ"א), השד הגזנו את כנפיו. בכנסיה הנוצרית והכומר העושה לו מכנפים אלה קולמוסים לכתב שטנה על היתדים (ב. ע"ג). משוררי בראד"י וכו' וכו'.

אחה עממי מאד: היום מעה וכחר מעה והבאה מאליה באה (ב' ע"א).
 אשינח גם הנומאות שבסגנון עממי-חסידי זה למשל:
 אפילו כחלי הבית היו שוחקים עמו (ב' קל"ט), כשפרך ר' יודיל נתנון בצחוק אחרי שראה את מעשה ר' יודיל. נטע מספר על גבורותיו: גנבים התנפלו על הבית ורצו לגנוב את סדרו הנפלא של ר' יודיל. ואז נוקפתי מלא קימתי וקעקעתי את הגג בשערות ראשי ונפלתי על הגנבים ונהמככו תחת גופי ולא נתקפה אפילו שעה אחת של קלקיליצי (א' קכ"ד).
 גומאות אלה יחד עם המשלים והפתגמים הנחמדים, ויחד עם החרוזים, שענון משתמש בהם לעתים תכופות בספרו, מיסים ומעממים עוד יותר את סגנונו העממי-חסידי.

טו

קודם שאני נגש לסכם את הערכתי רצוני להשוות את הכנסת-כלה מתרף להכנסת-כלה כתרצי"א. גם אחדות מן הדיגרסיות נדפסו כבר לפני שנים. הספור הנדול הדיגרסיה הגדולה ביותר, מחמת המציק יצא עוד בשנת תרפ"א בספר מיוחד (וגרסס קודם בקובץ העונג, שהוציא יעקב כהן). הספור הנסתר והנגלות נדפס ב"התקופה העשירית (תרפ"א). הספור על חוטב-העצים מבוצץ נדפס בספר בסוד ישרים (תרפ"א).
 כעת חברו כל הספורים האלה ורבים אחרים, למסכת אחת לבנין אחד מוצק, ומענין להשוות את החלקים, שנדפסו לפני שנים, עם היצירה השלמה, מענין לראות את ההבדלים, את ההתפתחות, את ההתקמות של האפס. הרבה אפשר מהשואה ללמוד. הדיגרסיות בדרך כלל לא שוני הרבה. אין הבדלים נכרים בין הספר, מחמת המציק ובין האפיודה - מחמת המציק שב"הכנסת-כלה". שונו חרוזי הנדחן, ויש עוד כמה שינויים לשוניים. כך הדבר גם ביתר הספורים. הדיגרסיות נשארו כמעט בלי שנוי, כמו שנדפסו בשנת תרפ"א. לעומת זאת רבים, עמוקים ויסודיים ההבדלים בין הגיסה הראשון והאחרון של הכנסת-כלה. יש כאן התפתחות: מנובלה לאפוס. בשנת תר"ף: נובלה על בראד עם טפוס אחד ברור ומובלט (החסד ר' יודיל); בשנת תרצ"א: אפוס גליצאי עם הרבה טפוסים וערת-חיים. היריעה נרחבה ונתעסקה. בנובלה אין עוד ריח המקום. שם ר' יודיל בא סתם לעיר אחת, שם אין פונקציה, אלא כפר. אין שם זכור, אלא עיר אחת מעורר-ישראלי. בנובלה הטפוסים מעורפלים, הם לא נקראו בשבות. ר' יודיל הוא סתם, החסידי. ר' קמצי אינו עוד ר' קמצי, אלא סתם. מלה בדביה אין טוביה, אלא סתם חוכר. גם נטע איננו. אלא סתם, כעל-עגלה. פרומיס אינה פרומיס, אלא אשה, וגם לבנות אין שמות. ר' וואווי הוא עוד סתם. גביר. ולא רק השמות חסרים, בנובלה מתרף עוד לפנינו הצללים הראשונים של הטפוסים. גדולה הדרך מן הנובלה לאפוס. היצירה גדלה פי שבעה או שמונה. נתעמקה נרחבה נחברות. נחמלאה חיים, דם ולשד. הנובלה היא מעין מינאטורה של האפוס. גם שם כבר אוחה המסגרת. יש כבר אפילו בנובלה דיגרסיה אחת (הולדות אדם). אולם חסרים הספורים על הפירס ר' ישראל שלמה חסר מעשה ר' יודיל, המשורר בראד, חסרה, שירת האותיות, שהירושלמי שר בשעת ההתנוה של פסילי חסרים ששת הפרקים הראשונים של ספר ב' הפתאים את נדודיו של ר' יודיל מרוחשין לבראד ועוד ועוד. הכל עובד כאן והורחב והובלט נוספי גיליים יריעות: היצירה גדלה והיתה לאפוס.

שונתה היצירה לנובלה פרקים קצרים ובסוף כל פרק

ורכה חמת. ענון שולט בה שלטון גמיר. יש שוקצד ויש שיאריך. יש בה צמצום ויש בה שפע.
 הסגנון הוא כאמור, חסידי, עממי, ויש שהוא מטעם זה מוניטוני למשל: וכך היה הבחור יושב ושחק, חוץ לדרך הטבע, התחילו תמהים מה זה אמרו הפקחים וכי אין לכם לתמוה אלא על זה, יש אדם בבראד שעומד אצל ארון הקודש מעופף בטלית ותפילין ושחק יותר משמונה שנים. אמרו אם כן אף על זה יש לתמוה. אמרו להם ומי מעכב בדיכס? באו אצל רבי ישראל שלמה ושאלו לו: רבי ישראל שלמה מה טיבו של זה? אמר רבי ישראל שלמה זה שכל גדולי ליטא אומרים עליו לא בא כבושם ההוא עוד. אמרו ולמה שחקו אמר שחקו? ואת צוועים חכמה אמר הכתוב (משלי י"א, ב') ועוד אמר רבי ישראל שלמה חידושי גדול חידש לפני בשבת זו וכר' (א' קע"ד). פה ושם יש חדגוניות בסגנון זה. אבל יש בו גם שפע-גונים, עושר-צבעים, המון משלים, השואות, פתגמים.

מקסימים המשלים. בהם חסידות עממיות ופיוט נפגשה תפארת מרובה מיסים הם לסגנונו של ענון. הנה אחדים מהם: הזקן הצדיק מלו נסתרים, לא היה ישן בלילי-שבתות. משל לאדם שעשהו מלך ליום אחד ולא היה ישן כל הלילה אמרו לו אדוננו המלך למה אינך ישן? אמר להם עשאוני מלך ליום אחד ואינני רוצה להסר ממני ממלכותי אפילו שעה אחת בשינה (א' רנ"ט). יהושע השיל, חתנו של ר' מאניש, יודע: ששמעון פינחס רוצה לקפחו בהלכה, ושמעון פינחס כמעט בנה, לכן מהסס יהושע השיל, משל למה הדבר דומה לעשיר שנחתן בעני, התקין העשיר לעצמו כל מיני בגדים נאים: אמרו לו אתה שעשיר אתה ובגדיך נאים מה ראית לעשות לך בגדים חודשים, כל שכן שמהונך עני ואין מלבשו של חג אפילו כמלבושך של תשעה באב. אמר להם אילו היה מחותני עשיר הייתי יודע שילבש מה שילבש לו, עכשו שעני הוא וישאל בנד מאחרים שמה ישאל בנד מן השר, הרי עלי להקפיד על בגדי כדי שלא אבוש מפניו (א' ק"ו). אחרי תלאות ונדודים ובענועים לבית-המדרש שב ר' יודיל לבראד, לבית-המדרש: לגמרא והוא יכול להתפלל בצבור ולעסוק בתורה. משל לאדם שהיה מחרט על הנייר טרקלין נאה ראה איתו המלך ואמר הכניסוהו לחצרי והעמיו לפני פועלים והביאו לו אבנים וסיד ועשה טרקלין לבני שנטרד ממחצתי ואני עתיד להחזירי (ב' ק"ו).

לא פחות מענינות ויפות הן ההשוואות, אלה המשלים הקצרים והתמציתיים: הבחור העני מוליך את הפרנס הביתה בזריות, כאתרוג נאה ביום ראשון של חגי (א' קס"ד). אל המשרת הפולול בכבודו של הבחור קודא הפרנס: אל תסרס עצמך כאן כשטן בשופר (א' קמ"ה). כמה יהודיות השיאות אלה! הן יהודי רב לחן והן משבצות נאה את הסגנון העממי-חסידי: השואות אלה משקפות את האופי ואת המחשבות של האדם המשמש בהן. השואות אחרות בפי הפרנס ואחרות בפי בעל-העגלה. כמה נפלאות השואות! העגלוניות של יעקב שמשון, אחיו של נטעו על חמיו אומר הוא, כי, לבו משוך חמיד אחר תורה וחכמה כסוס אחר אנוס (ב' ט"ו). ועוד: קילו של חמי שמחיל לי כקול גלגל של עגלה שלא משוחה שנים רבות (ב' ט"ז).
 מדויקים גם הפתגמים שבספר ואף הם יפים ואפייניים. נאה פתגמו של נטע: אם אדם לומד דבר מנופה שוב אינו מחזיתו מלבו (א' ל"ה). יהודי ויפה פתגם אחר: לשון ארוכה לשור תקצת: שופר אינו יודע (א' קנ"ו). והנה שוב פתגם מסין

בפרק הבא כמה הערות בקורת, להביע כמה ספקות, להציע על איזה פרט לא-מצויק, על איזה אי-דיוק - הרי זה משום שאני נגש לספרו של עגנון כאל יצירה גדולה.

יו

ואלה הן הערותי המעטות: נדמה לי, כי כמה דיגריסיות הן ארוכות יותר מדי, שירת-האותיות, שהירושלמי מקריא בשעת החתונה, היא מלאכותית ומיותרת. כי מה היא מסייפת לספור או לתאר התקופה? כמו כן הספור "מחמת המציק" הוא ארוך יותר מדי. החתונה של הכחור משבש משבש מתוארת ביותר רחבות אריכות ודיוק מאשר חתונת בתו של ר' יודיל. והרי חתונת פסילי שייכת לעצם הפבולה של "הכנסת-כלה" וזו של הכחור משבש לא. כשמגיע עגנון לחתונתה של פסילי, כותב הוא: "הקצור החתן והכלה עמדו תחת החופה והשמחת גדולה והולכת. מה נספר ומה לא נספר, אם נספר שאכלו ושמו ורקדו, כבר שמענו כיוצא בזה בשמחת נישואיו של אותו בחור שספר ישראל שלמה מבוציק" (כ', קצ"א). כאן יש שגיאה ארכיטקטונית. כוטב היה לקצר בדיגרסיה ולהאריך כאן.

כתבתי כבר, ש"שירת-האותיות" היא מיותרת, אם כי עצם הספור על אשת הצדיק, שילדה כיב ילדים כמנין האותיות, וכל ילד נקרא בשם המתחיל באות אחרת מהאלפא-ביתא וכל אחד לכד בתניך ספר מתאים לאותה אות וגם מסכת מתאימה לאותה אות (כגון: איברהם למד אייוב, ק'תת למד קידושין) וגם חכמה מתאמת לאות שלו (כגון: איברהם למד אילגברי) ונשא נשים ועלו כולם לארץ-ישראל - יפה לפני. יש כאן אהבה מרובה לארץ-ישראל ופה ושם יש בודאי בשר יופי. למשל: הצדיק החליט לעלות ארצה והוא כותב לכל אחד מבניו: "לבני אהובי, מחל לבני, נכספתי לבית אביי, כמה יפה הנסוי 'לבית-אביי' אך למרות זה לקה השיך באריכות והוא ב"הכנסת-כלה" מיותר, כשם שמיותרת כמה דיגרסיות אחרות. וחוק מזה: כמה פרטים בשר אינם בסדר. הנה למשל: "וילי למד וועלט געשיכטע..." קהת למד קורות העתים. מה ההבדל בין "וועלט געשיכטע" ו"קורות העתים"? מדוע למד פרץ, מלוס-פיא" (בא) ורחל למד, וזואלוגיה? (בה) והאם המלה "בלשנות" אינה יותר מדי מודרנית בסביבה חסידית זו?

וכאן הגעתי לענין הסגנון. לפי הנראה לי על הסופר לדבר בשפת תקופתו ולא בשפת גבוריו. עליידי כך טושטש יחסי של המספר לגבוריו. פה ושם רועדת נימה אכטוביגריפית (א, ק"ז) בספר, פה ושם פורצים דברי התלהבות, ולא ברור לגמרי, אם כאן סטיליזציה או זה יחסי של המחבר לגבוריו: הערצה בלי גבול. נראה לי, כי אמנם מעריך עגנון את העולם המתואר הערצה רבה וגדולה, וכאן יש בלי ספק הגומה ידועה. האידיאליזציה של העולם החסידי ב"הכנסת-כלה" היא גדולה יותר מדי. ר' יודיל, בכל הצודים היפים שבו, הרי הוא סמל של גלות, ובאותו עולם, שדי יודיל מסתובב שם, לא קטן הברץ, ולפעמים נראה לנו, שצדק נטע, כי לא כדאי להסריח את משכני ונרוצה בשביל שוטה זה.

פה ושם לקוי הספר באי-טבעיות. אי-טבעי, למשל, שר' אפרים מכניס-אורחים אינו יודע על-אודות מיתו של הפרנס ר' ישראל שלמה ליב שנה אחרי מותו (א', ק"ס). הכתובת של פרק י"ב בספר א' היא: "אינו ארוך כפרק שלפניו וקצר מן הפיק שלאחריו- הנספרות והנלות". בכתובת זו יש אי-טבעיות, ומפורזת וסצינה בין ר' יודיל ובין אותו יהודי, שבא אל סביבה החוכר ואמר כי הוא ר' יודיל. יש הפרזה מרובה במלים: "אמר לו רבי יודיל לאותו רבי יודיל שלא היה ר' יודיל אלא

חרוזים. באפס קובצו כמה פרקים של הנובלה לפרק אחד. למשל: לששת הפרקים הראשונים של הנובלה כתבות אלה: א- איש חסיד היה. ב- ג' אחיות. ג- אשה מכסרת עם בעלה. ד- חכמת נשים. ה- פתשגן הכתב. ו- ומורא לא יעלה על ראשו. באפס קובצו ששת הפרקים האלה לפרק אחד וכתבתו: "איש חסיד היה. ג' אחיות. חכמת נשים. פתשגן הכתב. ומורא לא יעלה על ראשו". החרוזים שבסוף פרקי הנובלה הקצרים הוכנסו פה ושם לטקסט או קובצו למעשה רבי יודיל, משחך פירים על-אודות הרפתקאותיו של ר' יודיל, ש"משוררי-בראד" היו מציגים אותו.

יש שונו פרטים. בנובלה גיל הבנות: י"ט, כ"א, כ"ה. באפס: י"ז, י"ט, כ"י, שנוי קטן, אך חשוב. איך זה אפשר, כי באותה תקופה יהודי, ולוא גם בט"ן שבכמלצים, ינוח וישקט כשבכיתו בתולה בת כ"ה? ההבנה בתקופה נתעמקה האקציה בכלל נתעמקה ונתפרשה. בנובלה מספר על החלטתו של ר' יודיל להשתקע ברוהטין באכסניה ולעסוק בתורה; ויהי כאשר אסף החסיד מאתים כסף, נתישב בדעתו ונטע לעיר אחת ועשה חשבון צדק עם בעל-העגלה וכו'. וזו לא. וכל הענין קצת לא מובן. באפס מסופר ברחבות, איך הגיע ר' יודיל לכלל דעה, שאסור לו מעכשיו ליהנות מן הצדקה, היות וקבל כבר מאתים זהובים, ונטע לא בנקל מותר ורוצה להפרד ממנו. דברים שבנובלה רק נרמזו נהבירו באפס ונתפרשו.

ועוד פרט אחד חשוב: בנובלה אין הסגנון עוד כליכך חסידי. בנובלה, וכשהיה החסיד שומע התרגול קורא, היה קם ונוטל ידיו ורץ לבית-המדרש. באפס: ולא היתה קריאת-הגבר מגעת עד שרץ לבית-המדרש. בנובלה: "עיניהן נמקות מדמעה. באפס: "עיניהן מתמקקות מדמעות". עגנון משתדל באפס להתרחק מכל תניכיות. מענין להשוות את הפרק ט"ז של באפס (ספר ראשון) לפרק ט"ז של הנובלה. הפרק הקטן הזה היכנס לאפס כמעט בלי שנויים. אבל את המלים "והבתולות תעופינה על אברות חיוני התקה ותשרונה על לב טובי השמיט עגנון. הן נראו לו יותר מדי תניכיות.

טז

רוצה אני לסכם את דברי. "הכנסת-כלה" היא אחת היצירות המשובחות ביותר, שנוצרו בספרותנו בתקופה האחרונה. היא האפס החסידי היחיד שבספרותנו. עגנון גלה ביצירתו זו יכולה רבה מאד. היא פסגת יכלתו האמנותית עד כה. המבנה טוב, הטפוסים מצוינים, בגלריה של טפסי ספרותנו החדשה תופסים ר' יודיל, נטע, ר' ישראל שלמה, אפרים מכניס-אורחים וכו'. וכי מקום חשוב מאד. האפס הוא יהודי מאד, אחד הספיים היהודיים ביותר שבספרותנו. הלשון והסגנון יפים ונחמדים, המשלים נעימים והפתגמים חריפים וטובים. האוירה של הספר היא חסידית-עממית-אפית. "הכנסת-כלה" היא מצבה נהדרה לדורות שחלפו, לתקופת הוהר של יהודי-בראד והסביבה, לחסידות ולחסידים הישרים, התמימים והטהורים. נתנה תמונה עשירה, חריפת-ריחות ועשירת-צבעים, מחיי-עמנו בתקופה מנאת, שבה חי עוד את היו המסרתיים, כשעוד לא חדרה לרחוב היהודי התשפעה של תרבויות זרות, והתקופה היא תוארה בהתלהבות, בדחילו ורחימו, אך גם בהבנה עמוקה ובידיעה יסודית. האפס של עגנון נקרא ברב ענין. הוא מושך את הלב כי יודע עגנון לספר, הוא מספר מצוין, מכולו האפי הוא רב-סממנים, עשיר-צבעים. עגנון הוא אפיקן קלסי, רב הוא העושר ב"הכנסת-כלה". הרבה נתן כאן לספרותנו. גדולה המתנה זה כבר לא התענגתי במדה כזו על ספר, ואם אני בא בכל-יזאת להעיר

שהיה משים עצמו רבי יודיל רבי יודיל מבקשים את מעלתו. אמר לו אותו רבי יודיל שלא היה רבי יודיל לרבי יודיל שהיה רבי יודיל אתה הוא רבי יודיל, שקראים אותך חסיד וכו' (א' ק"ג), ואותו מוטיב של שני ר' יודיל נשנה בספר (ב' ק"ס). מתירה קטנה יש בתאור הצגת, אמר רבי יודילי. נאמר: באו בעלי השיר אצל רבי יודיל נתנון. אחד היה לבוש בגדי חסיד ואחד בגדי בעל עגלה ואדם אחד צומד ומספר מאירעותיהם שאירעו להם בדרך ואחד נותן ידו על אונו ומשורר בקול ובהרוזים (ב' ק"י). יוצא מכאן ברור, שלא שר אותו אדם, המזחזח לרבי יודיל, ובסוף הזמרה מסופר: לאחר שרבי יודיל שלא היה רבי יודיל אלא שנתלבש בבגדי רבי יודיל סיים זמר של רבי יודילי (ב' קל"ח). ואותו אדם הרי לא שר, אלא חברו.

יח

כאמור, אין החסרונות הקטנים מפחיתים מערכה של היצירה החשובה, הכנסת-כלה. היא אחת מהסוגיה של הפרוזה העברית החדשה. היא עדות מובהקת לכשרונו הגדול של עגנון. ומי שתן את, הכנסת-כלה יכול עוד לתת כהנה וכהנה. הרבה יש לקוות ממנו אחרי הכנסת-כלה והרבה יש לדרוש ממנו. קרובי חברי תרגום.

הַיָּד הַקְּפוּצָה לְחַי פְּתוּחָה לְמַת

לוא נמצא איש אמיץ-לב, עו פנים ומצח, באותו מעמד, בשעה שהספידו הספרנים את הפרופ. שק, וזכרונו לברכה, יתכן שהיה האיש ההוא מודקף וקורא:

אנא הסן, התפורו!

לשם מה כל הכבודה ולשם מה הרבורים? לשם הנפטר או לשמכם, לכבודו או לכבודכם? אם למענו, הרי שרתחכם שרתח חנם, לו ירוע כל שמך משחת-הקודש שאתם יוצקים עכשו באונו המתות. וקל לכם לצקת אותו עתה, כשעבר הזמן, כשחשרת המלים הנשאות אין מחייבות ללא כלום.

שקמה תול היום כשל אמרתכם: תמיד בלם אצלו הצמאן ליופי ולנשנב... פועלת המהורה... חוזה לעתיד האומה... אחד החלוצים הגדולים, כוני השב, מפלסי דרך ומבשרים איר חדש מציון לעם ישראל ולכל העולם... בהשפעתו הגדולה יכול היה לפעול על רבים... וכרך ישראל לכל הדורות... בצלאל! זה שיצרת עטוף בסורה ובקרושה בלב העם כולו ודוא ישראל נצחי בדברי ימינו... כאלה וכאלה דברתם, ואתם, בעלי השפעה וההכרעה, לעקתו של בצלאל! זה לא שעיתם ואת סוכתו הנשפלה לא סמכתם. שימש הוא לכולכם חומר לידיעות ולרשימות מתגדרות בעתות, לקישוט נאומים ציוניים בכל קצוי תבל, למצע תעטו והתפארות לרכים מאלה אשר עבירה היא שיחענו. אבל לא שימש נשא לעזיבתכם, ויש אשר הכשלתם אותו במפורש. ואף לאתר שהאמתת את המזיואן שבו עליידי הוספת השם הלאומי, לא דאנתם לקיומו. הבסתחת לו תמיכה ולא מלאתם את הבסתחתכם, ויש שורה ארוכה של מנהיגים מדיניים ונשימים ורוחניים, אשר אף פעם לא בקרדו, מתוך פחד פן יבאב לכם דרך למראה חסרונותיו, ומתוך חשש שמא אפשר לתקנם. לתוך המזיואן הלאומי בצלאל, הקיים והעומד, והנצחי בדברי ימינו, חדרות לפעמים טפות-נשם, פשוטו כמשמעו. הדך חרף הנג, באין מעט הכסף לתקנו; עתים ובמשרדו חפרות הפרוסות לבידי-המכתבים - ובאותה שעה אתם פוניה לעשיית (לא ליצירת) מודאנים בחל-אביב ובחפיה, ואף בראשון לציון ובפתח תקוה, אשר

יתחרו עם בצלאל! זה, העטוף בסורה ובקרושה בלב העם כולו. נוח לכם תמיד להתחיל בדברים עשרה מאשר לשכלל אתם.

וכמה רועדת עתה יפה בנרוכם נעימת הצער שברואה גם לו ליוצר ה, בצלאל, כפרת, כבשרודם בעלי-קובה ושאר צרכי-חיים; קשים היו חיי המנוח, חיים של סבל ומחסור... עוב חיים מסורדים, חיי עושר, עשרים וחמש שנה התענה ללא עורה, ללא און קשבת, העולם היה מלא יסורים כשבילו... תמך בכספו תמיכה מאומצת ברבים מתלמידיו... שרשרת של עניים ומצוקה במשך כל השנים - - ואת כל זה מבליעים אתם כנשימה אחת עם שפע תהלות והערצה, עם ההנחה הפחיתת והמפורשת, ש, חובה היא על כל תנועה חיה שתדע להעריך את לוחמיה הנאמנים והמסורים, ולא לנבי חלוק האמנות העברית בלבד... מבחינה יחידה ומיוחדת לנבי אדם שבמשך כל ימי חייו היה מסור לענין אחר, לענין הגדול של חייו, ועמד עליו מן הרגע הראשון ועד האחרון... דמותו שמשה לנו המיד כסמל זה של מסירות... - כך הכרוחם עכשו, ובסמל-המסירות הזה דוקא קשרתם את, השרשרת של עניים ומצוקה במשך כל השנים, ואלה מכם שבידם היתה היכולת לנפץ שרשרת זו לא נפצוה.

והנה הספרהם וקוננתם: הרי זמח בעוני בשם שכל תנועתנו מתאבדת בעינינו, כמה זה אדיב ועדיב ורחים, כמה יש בכך מהסניגוריה הנאה והחסדה על תנועתנו, יותר משהיא ראויה לכך! יצן לוא באמת התאבקה בעוני, הרי היתה מכריחה גם אתכם, קברניטיה, לחיות כספינת עיוותה, אבל אתם לא תלכו במחסור וברחוקות, לעולם לא. כדי לעוב חיי עושר ולנשוא משך הסבל והרלות על-ידי אכוסר הכלל, אשר מתכוו ניוונים האחרים עד כדי מתרות, לשם כך נצרך או חסרן אחר או יתרון אחר; או החסר בכשרון-הסתגלות לרוחם של בעלי-היטובה, העדר-בקיאות במלאכת הקשורת, או העדרף של היגותי מה, העולה קצת על מדת היגותם של האחרים, אבל אתם הלא שלמים ומרוקצעים אתם המיד: לא מנרעת בכס ולא יתרון.

אתם, הרוצים, מחלקים תמיה למתים את הכבוד האחרון ברחבות-לב, קל לכם להלקו להליך, שכן יודעים אתם כי החסד האחרון הוא, בזהיכם לא ליתם אותם, בזמן שמתוך הלויה היה נטויה אולי לפעמים חוט של חובה לסעד ולעור, עכשו, בשעה שאין להם אף שמץ של צורך בכס, עתה באתם, - מה טעם? את החי אתם מכשילים או לפחות עוברים אותו לנפשו במצוקתו, ודוקא את המת ברצונכם ובחסדכם, להמריץ ולעודד במסעו האחרון, לשם מה? המתים בכוחם ללכת מאלהם ולברם, בלי משען, מבלי אוהה ודואג: מפני מה באתם ולמה אתם נאמים לאונים מתות? - אא את החסד האחרון הזה עשורט עם המת: הסן, החפור ולכן איש איש לבינתו: כך היה קורא אולי איש אמיץ-לב, עו פנים ומצח, לוא היה נמצא שם בשעה שהספידו המספידים את הפרופ. שק, וזכרונו לברכה, אנרדם ש.

העמק שאלה

חופי השלטרף וקרני הרדיו וככתבי הקיוספונדנטים מביאים לנו רק את הקצף והקלוקל של התנועה האנטישמית החדשה באירופה, שהקיפה ביותד בטרמניה ובאוסטריה מילותי אוכלוסין והמנצחים על מלאכת האניפורמציה מחונכים אם על המסדה, הליברלות הקוסית, שראתה באנטישמיות רק תרבות או חוסר-תרבות של אנשים הטאים שורכם להניק, או על המסודת המתכוללת, הערמנית, שלא רצתה כלל להאות את המצואות ובטלה את האנטישמיות כעפרא דאיעא, אבל